

Sažetak

Leopol Auburger, Njemačka

UDK 81'373.611, pregledni rad

primljen 11. ožujka 2015., prihvaćen za tisak 17. travnja 2015.

Aus der Bedeutungsgeschichte der aspektologischen Grundtermini

Die aspektologisch-verbmorphologischen Grundtermini bzw Grundkategorien kroatisch *vid* bzw. *aspekt* (deutsch: *Aspekt*), *svršeni* bzw. *perfektivni vid* (deutsch: *vollendeter* oder *perfektiver Aspekt*), *nesvršeni* bzw. *imperfektivni vid* (deutsch: *unvollendeter* oder *imperfektiver Aspekt*), werden in ihrer wesentlichen slavistischen terminologischen Bedeutungsgeschichte dargestellt. Hierbei ist die Unterscheidung zwischen den eigenständigen verbmorphologischen Kategorien des „Aspekts“ und der beiden Unterkategorien des „unvollendeten“ und des „vollendeten Aspekts“ von der grammatisch-lexikologischen Kategorie der „Aktionsart“ zentral. Die verbmorphologische Aspektkategorie der slavischen Sprachen betrifft im Unterschied zur Aktionsartkategorie nicht eine dem Verbgesehen inhärente, objektive Eigenschaft sondern ein bestimmtes Wahrnehmungsverhältnis des Sprechers dazu, das allgemein mit der Unterscheidung zwischen einer konkreten und zeitlich bestimmten sowie einer abstrakten und außerzeitlichen Wahrnehmung beschrieben werden kann. Auf die terminologische Festschreibung der Erklärung der Aspektkategorie als Aktionsartkategorie in der Slavistik ist insbesondere die diesbezügliche Definition von Franz Miklosich von starkem Einfluss gewesen. Hierbei hat auch die Doppeldeutigkeit der lateinischen Verbform *perfectus* als einerseits passives Präteritalpartizip zu *perficere* und als andererseits eigenständiges Adjektiv mit der Bedeutung „vollkommen“, kroatisch: *savršeni*, eine Rolle gespielt.

**DUHOVI I KULA BABILONSKA
JEZIČNA RAZNOLIKOST I MEĐUSOBNO RAZUMIJEVANJE**

Ante Periša

Uvod

Najpoznatiji tekst o jeziku u Bibliji (ako ne i uopće, tj. u općoj svjetskoj literaturi) po svoj prilici jest pripovijest o Kuli babilonskoj (Post 11, 1-9), a koja započinje tvrdnjom: „Sva je zemlja imala jedan jezik i riječi iste.“ (Post 11, 1). Potom slijedi dramatičan prikaz brkanja jezika (stvaranja brojnosti jezika) i rušenja Kule babilonske kao posljedici te zbrke u do tada navodno složnom i jedinstvenom čovječanstvu.

Čini se da taj mitski prikaz leži u podlozi nekih jezikoslovnih (i ne samo jezikoslovnih) koncepata prema kojima bi se jedinstvo čovječanstva (i raj na zemlji) moglo

ostvariti (jedino) brisanjem svih razlika, poglavito jezičnih, dakako (što neodoljivo podsjeća na slavni Prokrustov krevet)¹. No, je li to baš opravdano?

Protiv te pretpostavke govori već i sama Biblija kad u poglavljima prije ovoga, primjerice već u 4. poglavlju knjige Postanka pripovijeda o bratoubojstvu (kako je Kajin ubio svoga brata Abela), iako su braća još uvijek govorila istim jezikom. A u tim prvim poglavljima Biblije uskoro se navodi i kako se ljudski grijeh do te mjere namnožio (čak i prije ove pripovijesti o Kuli babilonskoj, dakle, dok je još sva zemlja „imala jedan jezik i riječi iste“) da je Bog odlučio uništiti čovječanstvo zbog tolike njegove zloće (vidi: Post 6 – 8). Iz svega toga² ipak proizlazi da je – i danas još živo – mitsko poimanje kako je govorenje istoga jezika nužan i dovoljan uvjet za skladan (među)život čovječanstva (ili određenih etničkih skupina) ipak iluzija.

A zanimljivo kako se čak jedno poglavlje prije dramatičnoga prikaza nastanka višejezičnosti pri gradnji Kule babilonske već govori o postojanju više jezika, ali ovoga puta bez sukoba i bez dramatičnosti. Naime, u 10. poglavlju knjige Postanka pripovijeda se kako se tri Noina sina (Šem, Ham i Jafet) nakon potopa mirno razidoše sa svojim obiteljima, sa svojim jezikom, svaki na svoju stranu, a formulacija se s neznatnim razlikama ponavlja kod sva tri sina: „[...] prema svojim zemljama – svaki s vlastitim jezikom – prema svojim plemenima i narodima.“ (Post 10) Dakle, različiti jezici, različita plemena i narodi, a ipak u miru.

Zasad po strani ostavljam biblijske tekstove o jeziku, kako bih sa znanstvenoga gledišta promotrio neka ključna pitanja o jeziku i brojnosti jezika.

Gdje počinje i završava jedan jezik?

Već jednostavno pitanje: Koliko danas na svijetu ima jezika?, suočava nas s činjenicom da to zapravo ne možemo sa sigurnošću reći tako da taj broj oscilira ponekad čak i za nekoliko tisuća jezika (među stručnjacima taj broj varira od 3.000 pa čak do preko 6.000 jezika)! I to ne toliko zbog uvijek otvorene mogućnosti da u nekom zakutku svijeta možda postoji još koji neotkriveni jezik, koliko zbog ozbiljnoga metodološkog problema, tj. kad točno i prema kojim kriterijima treba povući granicu između jednoga jezika i drugoga, odnosno kad se primjerice radi samo o dijalektima i varijantama istoga jezika, a kad o dvama samostalnim jezicima. A pitanje o tomu gdje počinje i gdje završava jedan zaseban jezik, za razliku od nekoga drugog njemu sličnoga, vodi nas nužno i u dublje promišljanje jezika uopće kao takvoga, njegovih osnovnih uloga i mogućnosti.

¹ Prokrust je bio grčki mitološki lik, razbojnik koji je uhvaćene putnike smještao u postelju, ali bi ih sve prilagodio veličini postelje tako što bi one veće „skraćivao“ (sjekao im udove), a one manje rastezao kako bi svi bili „isti“. Prokrust je tako izvrsna slika svakog pokušaja unificiranja ljudi, što je uvijek nerazdvojivo vezano uz nasilje.

² Primjere za sukobe među ljudima koji govore isti jezik, počevši od članova iste obitelji pa nadalje, nažalost, nije potrebno tražiti samo u Bibliji, jer ih nalazimo posvuda i uvijek, kako danas tako i kroz čitavu otužnu prošlost ljudskoga roda.

Glede kriterija prema kojima bi se trebalo precizno razgraničiti kad je (u srodnih) jezika riječ o jednom jeziku s više varijanata, a kad o više samostalnih jezika, naš ugledni akademik Ranko Matasović u svojoj vrijednoj knjizi *Uvod u poredbenu lingvistiku* već na početku zaključuje kako „**većina laika**“ kao glavni kriterij razvrstavanja jezika navode „kriterij međusobne razumljivosti“. Već iz te formulacije kako „većina laika“ to smatra presudnim kriterijem jasno je da je problem mnogo složeniji. Po tom kriteriju međusobne razumljivosti stvari bi izgledale ovako:

„Ukoliko se govornici dvaju idioma međusobno ne razumiju, tada govore različitim jezicima, a inače se radi o istom jeziku, eventualno s dijalektalnim razlikama.“ (Matasović, 2001.: 15.)

Matasović odmah ukazuje i na problematičnost te postavke:

„Očigledan je problem s tim kriterijem što je međusobno razumijevanje stvar stupnja: svi stanovnici Skandinavije (osim Finaca i Laponaca) međusobno se u priličnoj mjeri razumiju, pa ipak kažemo da oni govore različitim jezicima, među ostalim i zato što ih oni prepoznaju kao različite. S druge strane, kajkavac iz Pušće vjerojatno neće mnogo razumjeti slušajući razgovor viških ribara, no i njegov i njihov govor pripisujemo hrvatskom jeziku.“ (Matasović, 2001.: 15.)

Dakle, s jedne strane imamo jezike čiji se govornici međusobno razumiju (većina skandinavskih), a ipak se govori o zasebnim jezicima; a s druge, imamo slučajeve gdje se govornici vrlo slabo međusobno razumiju, a ipak se govori o jednome jeziku (s dijalektima, narječjima, govorima...).

Već iz toga jasno je da kriteriji za razgraničavanje jezika uopće nisu tako jednostavni ni jednoznačni kao što se to „većini laika“ možda čini. Osim toga, primjena jedino kriterija navodne „međusobne razumljivosti“ pobrisala bi jednostavno mnoge danas postojeće europske jezike te ih spravnila u dijalekte, kao što Matasović u spomenutoj knjizi zorno navodi nekoliko stranica niže:

„Neke su se etnološke ekspedicije na Novoj Gvineji u popisivanju jezika služile otprilike ovom metodom: istraživači bi odlazili od sela do sela i popisivali kako na govoru lokalnog stanovništva glase riječi za stotinjak osnovnih pojmova. Ako bi im u jednom selu, primjerice, rekli da se za ‘sunce’, ‘mjesec’ i ‘zemlja’ kaže le soleil, la lune i la terre, a u drugom il sole, la luna i la terra, istraživači bi na osnovi fonetske sličnosti tih riječi, i činjenice da u oba sela razumiju oba skupa riječi, zaključili da se radi o dijalektima jednoga jezika. Primjena takva kriterija na europske jezike značila bi da sve romanske jezike valja smatrati dijalektima istoga jezika!“ (Matasović, 2001.: 18.)

Jasno je, dakle, da takav kriterij ne može biti dovoljan za govor o posebnim jezicima, jer je očito kako je teško govoriti o navodnim „objektivnim“ (intrinzičnim) kriterijima pri razgraničenju kad je riječ o jeziku, a kad o dijalektu nekoga jezika, nego je riječ jednostavno o izvanjskoj odluci koja mora biti motivirana nekim drugim kriterijima... Tim više – kao što navodi i Matasović – što tzv. „međusobna razumljivost“ uopće nije tako jednostavna stvar. Jer svjedoci smo da međusobno razumijevanje

nikada nije stopostotno, nego je uvijek samo u određenom stupnju. Čak i unutar posve istoga jezika, čak i unutar posve istog dijalekta međusobna razumljivost nije potpuna, a kamoli među govornicima različitih narječja *istoga* jezika kao što je gore navedeno u primjeru (ne-)razumijevanja nekoga kajkavca s viškim ribarima.³

A kao što sam već spomenuo, ta pitanja vode i mnogo dublje u istraživanje jezika kao takvoga. Kako bi se odgovorilo na to pitanje, čini se da se mora istražiti i sama bit jezika te njegove temeljne uloge.

Jezik i njegova svrha

Većina bi se stručnjaka složila da je jezik sustav znakova kojim se ljudi služe ponajprije kako bi međusobno mogli komunicirati (razmjenjivati misli, osjećaje i sl.). Oko toga uglavnom nema mnogo spora. No, svaki je zasebni dio te definicije predmet opširnih istraživanja, zasebnih znanstvenih (pod)grana i (barem katkada) divergentnih mišljenja, i to već pri definiranju svakoga ključnog pojma: „sustav“, „znak“, „ljudi“, „komunicirati“...

Ne upuštajući se ovdje u svako pojedinačno područje, osvrnut ću se ponajviše na posljednje (finalno) pitanje svrhe (*finis*) jezika, odnosno njegovih temeljnih uloga.

Općenito se smatra da je komunikacija primarna uloga jezika. No, odmah se nameće pitanje: Koja komunikacija? Kad bi sveopća komunikacija bila osnovna uloga jezika, zar onda jezik u cjelini ne bi bio veliki NEUSPJEH, budući da na svijetu postoji toliko mnoštvo jezika, a što značajno ometa komunikaciju? I zar to ne bi, među ostalim, proturječilo teoriji evolucije, odnosno prirodnog odabira, prema kojem preživljava samo ono što nam daje komparativnu prednost (u usporedbi s drugim bićima na Zemlji)? Već spomenuti akademik Matasović taj problem logički (i znanstveno) jednostavno rješava ukazujući na to da nije SVAKA komunikacija svrha jezika, nego komunikacija među genetskim srodnicima. To je također u skladu s teorijom evolucije i tzv. „sebičnoga“ gena, tj. činjenice da su, općenito prema evolucijskoj teoriji, u igri geni (tj. „genetski kôd“, a ne pojedinci, ne jedinke neke vrste!) koji zapravo žele samo *sebe* očuvati i proširiti. Upravo time se lako može objasniti činjenica da određene srodne skupine (prvenstveno krvno/genetski, ali i sociološki...) neprestano sebi prilagođuju (diferenciraju) određeni jezik kako bi se razlikovale od ostalih skupina, kako bi varijetet koji oni rabe mogao služiti kao samo njima razumljivi kôd, odnosno ne samo kao sredstvo (namjerno) ograničene komunikacije nego ujedno i kao sredstvo identifikacije i raspoznavanja, a što bi u konačnici također (evolucijski gledano) doprinijelo očuvanju i širenju upravo onih gena koji su međusobno srodni. Matasović tim (evolucijskim) mehanizmom obrazlaže i cjelokupni proces diferenciranja jezika kroz čitavu povijest, ali ga pronalazi na djelu i dan-danas na svim razinama.⁴

³ Više o problemima komunikacije i međusobnoga (ne-)razumijevanja vidi: Ante Periša, 2016., Uvjeti mogućnosti razumijevanja, Jezik, god. 63., br. 2. – 3., str. 43. – 56.

⁴ Ranko Matasović, 2005. Osobito str. 20. – 22., 46. i dalje.

Već iz tih nekoliko redaka jasno je da se ni komunikacijska uloga, koja se često nekritički uzima gotovo kao jedina i glavna uloga jezika, ne odnosi na jezik u cjelini, odnosno na čovječanstvo u cjelini, nego da se potreba komunikacije ograničava na uspješnu komunikaciju između srodnih članova krvne, društvene, interesne... skupine,⁵ a dodatni dokaz tomu je i činjenica da je jezik jedina ljudska osobina koja se nakon određene životne dobi više ne može naučiti savršeno oponašati, odnosno kojom se ne može potpuno ovladati, a da izvorni govornici ne prepoznaju da nismo „stranci“, odnosno da nam dotični jezik nije „materinski“ (Matasović, 2005.: 48.). Upravo iz te činjenice još se jednom potvrđuje važnost također druge, možda čak i važnije uloge jezika kao sredstva društvene identifikacije, odnosno kohezijskoga činitelja stvaranja i očuvanja identiteta (njem. „*identitätsstiftende Funktion*“), katkada nazivana i vrijednosna, ili kulturna uloga jezika.

D. Wunderlich se ovako osvrće na to:

„Ljudska sloboda se ne sastoji u tomu da svi postanu jednaki. Ljudima je potreban identitet u domovini, podrijetlo, obitelj i krug prijatelja, u nekoj ne prevelikoj skupini. Čak i kad bismo svi govorili isti jezik, zar ne bi postojala potreba za razlikovanjem: Tko pripada nama, a tko ne? Mladenačke skupine, obrtnici, mornari tvore sub-jezike kako bi se samo oni međusobno razumjeli, kako bi se razumjeli samo oni koji su prošli ‘inicijaciju’ u neku skupinu [...]. S druge strane: Ono što nas fascinira i inspirira jest ono tuđe i drugačije. Kad bismo putovali okolo i uvijek nalazili samo ono isto što i kod nas, bili bismo razočarani. Mi pak očekujemo da ćemo se razviti preko kontakata s drugima.“ (Wunderlich, 2002.: 6. – 7.)

Od tih uloga jezika teško je odvojiti i kognitivnu, o kojoj se osobito u novije vrijeme mnogo govori, poglavito u području kognitivnog jezikoslovlja, iako se i prije dosta govorilo, osobito Leibniz i Humboldt, te nešto kasnije vrlo izazovna tzv. „Sapir-Whorfova“ hipoteza.

Ove tri temeljne uloge Matasović zorno opisuje sljedećim riječima:

„Jezična je sposobnost [...] u ljudskoj vrsti evoluirala kako bi njezini pripadnici pomoću jezika rješavali tri različite vrste problema: razmjenjivali obavijesti (komunikacijska uloga), konceptualizirali iskustvo i spoznavali svijet (kognitivna uloga), te izražavali

⁵ To ne samo da ne proturječi, nego je dapače u skladu također sa zanimljivom teorijom Daniela Nettlea prema kojoj postoji velika korelacija između broja jezika u nekoj zemlji i razine ekološkog rizika koji postoji u toj zemlji. Tropska područja s redovitim padalinama stoga su ujedno područja najveće jezične raznolikosti na svijetu. U takvim područjima obično žive male zajednice koje zbog optimalnih bioloških uvjeta i izobilja hrane, nemaju potrebu za komunikacijom s drugim zajednicama, odnosno s „vanjskim svijetom“, za razliku od naroda koji žive na području „velikog ekološkog rizika“ kao što su područja velikih pustinja (Sahara i dr.) ili polarna područja (Sibir, Grenland, Aljaska i sjever Kanade) gdje su ljudi zbog loših životnih uvjeta snažno upućeni jedni na druge, a i češće su sezonske i druge migracije, što sveukupno pogoduje i većoj jezičnoj homogenizaciji, odnosno daleko manjem broju jezika te mnogo boljoj međusobnoj komunikaciji. (Usp. Matasović, 2005.: 128. – 129.) Upravo i ta teorija zapravo tvrdi da se komunikacija odvija iz „sebičnih“ razloga i ovisno o „sebičnim“ potrebama pojedinaca i naroda (za „vlastitim“ preživljavanjem).

pripadnost određenim grupama i održavali koheziju unutar ljudskih zajednica (vrijednosna uloga). U gotovo svakoj se jezičnoj poruci mogu ostvariti sve tri uloge jezika; kažem li Ova je slika lijepa promatrajući Klimtov 'Poljubac', ja time mogu a) prenijeti obavijest o slici svome sugovorniku, koji je možda ne vidi, b) izraziti svoj uvid o odnosu između jednog konkretnog predmeta i apstraktne ideje ljepote, i c) napraviti se važan, odnosno iskazati svoju pripadnost društvenoj skupini umjetničkih znalaca ili ljudi koji više vole Klimta od Kandinskoga.“ (Matasović, 2001.: 17.)

Jasno je da su te sve tri osnovne uloge vrlo često usko isprepletene, upravo kao što se to zorno vidi iz ovog primjera.

Ne ulazeći ovdje mnogo u pojedinosti, spomenuo bih još kako tu problematiku vidi Humboldt, s obzirom da u njega postoje vrlo zanimljive misli o tim sadržajima.

Humboldtovo shvaćanje jezika, ukratko⁶ rečeno, izgleda ovako: Jedna univerzalna jezična sposobnost (snaga) – realizira se u pojedinačnim nacionalnim jezicima⁷ – a koji se svaki zasebno uzeto sastoji od pojedinačnih čina govorenja pojedinaca dotične nacije (dotičnoga jezika). Humboldt to uspoređuje s ljudskom naravi koja se, po njemu, također kao jedna jedina na različite načine manifestira u pojedinim narodima, odnosno u svakom pojedincu⁸ te je u skladu s duhom pojedinoga naroda.⁹ Najjasnija manifestacija duha nekog naroda, po Humboldt, zbiva se upravo u njegovu jeziku.

„Jezik je kao neka izvanjska pojava duha naroda; njihov jezik je njihov duh i njihov duh njihov jezik, to dvoje nikada ne možemo misliti dovoljno identično.“ (Humboldt, 1995.: 33.)

Stoga Humboldt zastupa da univerzalni problem priopćavanja (i oblikovanja!) sadržajnog univerzuma svaki narod i svaki pojedinac zapravo raspetljava (rješava) na svoj vlastiti način.¹⁰ Zbog toga on često govori o slici svijeta svakoga pojedinoga naroda (čak i pojedinca) koja se očituje u jeziku dotičnoga naroda. Dakle, svaki narod na svoj vlastiti način vidi i doživljava svijet oko sebe, stvara vlastite kategorizacije,

⁶ Više o Humboldtovoj filozofiji jezika vidi u: A. Periša, Uvod u filozofiju jezika (Priručnik. Digitalno izdanje Sveučilišta u Zadru. 2016.) http://www.unizd.hr/Portals/41/Uvod_u_filozofiju_jezika.pdf?ver=2016-10-12-134025-980, str. 28. i dalje.

⁷ „Duhovna specifičnost i jezično oblikovanje nekog naroda stoje u dubokoj nutarnjoj međusobnoj svezi, tako da, ako je jedna dana, druga bi se iz nje morala moći cjelovito izvesti.“ (Humboldt, 1995.: 32.)

⁸ Humboldt navodi kako međusobno razumijevanje ne bi ni bilo moguće, među ostalim, da u svim ljudima ne leži jedna svima zajednička, na različite individue (i narode) razdijeljena ljudska narav. (Humboldt, 1995.: 49s.)

⁹ „Razdioba ljudskoga roda na narode i plemena te raznolikost njihovih jezika i narječja povezani su doduše izravno jedni s drugim, ali istodobno su povezani i ovisni o jednoj trećoj, višoj pojavnosti, stvaranju ljudske duhovne snage u uvijek novom i često naprednijem oblikovanju.“ (Humboldt, 1995.: 30.)

¹⁰ „Usporedno proučavanje jezika, temeljito istraživanje one raznolikosti u kojoj brojni narodi rješavaju onu istu zadaću tvorbe jezika, koja je položena u njih kao ljude [...]“ (Humboldt, 1995.: 30. – 31.)

različito strukturira svijet u kojemu živi, različito čak i vidi objekte...¹¹ jer svaki jezik artikulira zasebnu, vlastitu sliku svijeta, odnosno svaki jezik odražava i duh (kognitivna i konceptualna obilježja) naroda koji njime govori.¹² Učenjem drugih jezika učimo i druge slike svijeta. Humboldt pak ne daje nikakvu prednost nijednom jeziku, tako da se ne može govoriti o jezičnom nacionalizmu,¹³ jer svi jezici i njihove slike svijeta stoje na istoj razini. Upoznavanjem što više jezika, odnosno stjecanjem što više različitih slika svijeta, možemo se zapravo više približiti „objektivnoj“ istini. (Humboldt, 1995.: 53. – 54.)

Sukladno tomu shvaćanju jezici se također mogu promatrati kao određene riznice u koje su sakupljena znanja i iskustva naraštaja i naraštaja koji su govorili dotični jezik, te su tako u njemu ostavili svoje tragove spoznaja, osjećaja, iskustava koja su stjecali i kroz koje su prolazili.¹⁴

Glede kognitivne uloge jezika još se može dodati kako su zapravo mnogi (kognitivni) sadržaji upravo nerazdvojivi od samoga jezika, što se vidi već u spomenutim (primjerice, Humboldtovim) idejama, a što do izražaja dolazi osobito danas u opsežnim istraživanjima kognitivne lingvistike.

Mnogi vidovi kulture nerazdvojno su vezani uz jezik:¹⁵ obredi, poezija, književnost, filozofija, pravna baština, sjećanja... Jezična je raznolikost tako izvor za

¹¹ Ovdje se, dakako, osim Herdera vidi i jasan utjecaj Humboldtova „duha vremena“ u kojemu je Kant postavio fundamentalno razlikovanje između „svijeta po sebi“ i „svijeta za nas“ („Ding an sich“ od „Ding für uns“). Humboldt je to razlikovanje postavio na razinu jezika (ljudske jezičnosti općenito, ali i svakog pojedinačnoga jezika), a Kant na razinu uma, odnosno razuma („Vernunft“, „Verstand“) koji svojom snagom „stvara“ predmete „za nas“, dok nam oni sami u svojoj vlastitoj biti ostaju kao takvi nedohvatni. Kao takvi oni su podloga ovim stvarima kakve se nama pokazuju.

¹² Ove se misli osobito snažno, gotovo u ekstremnom obliku pojavljuju opet u američkoga jezikoslovca B. Lee Whorfa.

¹³ Drugi razlog zbog kojega se u Humbolta ne može govoriti o jezičnom nacionalizmu jest također činjenica da narod ne stvara *svjesno i namjerno* neki (svoj) jezik, nego je on više nenamjerna „emanacija“ duha, više dodijeljena zadaća i usud, nego li kakav plod truda i uspješnosti dotičnoga naroda. Osim toga, svaki pojedinac na koncu je taj koji sam rješava tu zadaću kako zapravo „ojezičiti“ svoje (vlastite) misli... (Humboldt, 1995.: 37., bilj. 1.)

¹⁴ Iako i Humboldt govori o toj dimenziji jezika, ona se još snažnije ističe u nekim spisima Johna L. Austina koji jasno napominje kako naš današnji leksik, frazeologija i druga jezična obilježja sadrže u sebi sve ono što su (jezični) naraštaji prije nas smatrali potrebnim diferenciranja i važnim u svojem životu, te kako to (jezično) blago uvijek treba uzeti u obzir (posvijestiti i detaljno analizirati) kad god razmišljamo o bilo kojim važnim (također životnim) pitanjima. Dakle, uvijek je potrebno zaviriti u tu jezičnu riznicu i vidjeti što nam je tu sačuvano od spoznaja i iskustava prošlih naraštaja govornika dotičnoga jezika. Jer jezična obilježja (leksik, frazemi i sl.) nešto su usporedivo s arheološkim nalazima, ali njihov trag često ide još dublje te nam ponekad može reći čak i mnogo više od arheoloških nalaza. (Vidi osobito postumno objavljene spise: Austin, 1961. /3. izd. 1979./: 182. i dalje.)

¹⁵ „Kultura je oduvijek bila skup znanja i vrijednosti koje pojedinac mora prihvatiti da bi funkcionirao u društvu; međutim, tijekom najvećeg dijela europske povijesti obrazovan je čovjek, da bi funkcionirao u društvu, morao razviti i svijest o tome da većinu znanja i vrijednosti dijeli sa svojim predcima, te želju da te iste vrednote prenese svojim potomcima u zajednici u kojoj živi. A jedno

intelektualne sposobnosti ljudi: oblikovanje društvenih obreda, poetske oblike, taksonomski sustavi za podjelu i imenovanje prirode, posebne oblike za izricanje i uočavanje malih razlika, za uspostavljanje zanimljivih logičnih odnosa, za izricanje finih društvenih i emocionalnih osjećaja... sve je to jezično artikulirano i neodvojivo od jezika. (Usp. Wunderlich, 2002.: 7. – 8.)

Hrvatski i srpski – jedan jezik?

Kad bismo ovdje ukratko iznesene temeljne misli o granicama, o biti i ulogama jezika primijenili na aktualna pitanja o tomu jesu li primjerice srpski i hrvatski jezik zapravo jedan jezik u dvije varijante ili je riječ o dvama zasebnim jezicima, vjerujemo da bi svatko razuman i objektivan na to pitanje jednostavno mogao odgovoriti.

Pokazalo se, naime, posve evidentnim kako kriterij međusobne razumljivosti nipošto ne može biti dostatan za razlikovanje kada je riječ o dvama jezicima, a kada o jednom jeziku s dvije (ili više) varijante.

Osim toga, stupanj međusobnoga razumijevanja između govornika srpskoga i hrvatskoga jezika danas i nije baš toliko očit kao što se to čini onima koji su odrasli u vrijeme dok se (politički) posvuda nametalo stvaranje zajedničkoga hrvatsko-srpskoga (srpsko-hrvatskoga) jezika, a što je zgodno pokazao Ante Gugo u tekstu koji je on napisao na hrvatskomu jeziku te, kako navodi, zamolio svoga prijatelja iz Beograda da ga napiše na srpskome:

„Krenuo sam u dućan u soliteru. Predmnijevao sam, biće tamo hleba i za mene. Nemam svoje bašče, zato ću da kupim još malo kačkavalja, šargarepu, krtole, spanać, raznog drugog povrća, pečurke i makarone, sve to ću da stavim u šerpu i u svom stanu na drugom spratu ću da skuvam supu od povrća.“¹⁶

Siguran sam da većina djece rođene nakon raspada Jugoslavije ne bi razumjela dobar dio ovoga (izvatka iz njegov) teksta. Osim toga, pojava razlikovnih rječnika srpskoga i hrvatskoga jezika također jasno pokazuje da postoje bitne razlike već u leksiku između ta dva jezika (slično je, ako ne i još više, u frazeologiji), a što – kao što je ovdje već pojašnjeno – odražava također bitne razlike u doživljaju i konceptualizaciji iskustva svijeta između srpskoga i hrvatskoga naroda. Zgodno bi to bilo prikazati na primjeru naziva za mjesece u godini koji u hrvatskomu jeziku odražavaju duboku egzistencijalnu povezanost čovjeka i prirode te ukazuju na dublju i širu kontekstualnu razinu značenja (za razliku od uobičajeno promatrane puke referencijske),¹⁷ dok su u

od osnovnih sredstava prenošenja i nasljeđivanja kulturnih vrijednosti bio je jezik. Jezik i kultura stoga su smatrani neodvojivima [...].“ (Matasović, 2016.: 300.)

¹⁶ Preuzeto: <https://fenix-magazin.de/antideklaracija-ili-otvoreno-pismo-autorima-i-potpisnicima-deklaracije-o-zajednickom-jeziku/> (30. ožujka 2017.)

¹⁷ Tu egzistencijalnu povezanost i značenje hrvatskih naziva mjeseci s Heideggerovom filozofijom povezuje i nadahnuto analizira Jure Zovko u jednomu tekstu u svojoj knjizi: *Platon i filozofska hermeneutika*, Zagreb, 1992., str. 116. i dalje.

srpskomu nazivi mjeseci jednostavno preuzeti iz romanskih (latinskoga) jezika gdje odražavaju posve drugo iskustvo i ljestvicu prioriteta u dotičnoj jezičnoj zajednici. No, time već dodirujemo i kognitivnu ulogu jezika, koja je ionako neodvojiva od komunikacijske, jer mogućnost međusobne komunikacije itekako ovisi o kognitivnim (spoznajnim) kategorijama koje su ionako artikulirane u jeziku.¹⁸

Uglavnom, kada se sve uzme u obzir, jasno je da kriterij za razgraničavanje, kada je riječ o jednom jeziku s više varijanata, a kada o dva zasebna jezika zapravo ovisi o nečemu drugomu. A to je ponajprije osjećaj (uvjerenje, mišljenje) skupine „A“ da govori „a-ovski“ jezik, odnosno jezični osjećaj skupine „B“ da govori „b-ovski“ i tako dalje, kao što to zgodno prikazuje Matasović. On upravo naglašava kako je ta dimenzija, taj osjećaj jezične pripadnosti zapravo presudan za razlikovanje kad je riječ o zasebnom jeziku, a kad samo o jednoj od varijanata istoga jezika:

„Kriterijem identifikacije govornika možemo smatrati kriterij koji često dolazi do izražaja u ovakvim situacijama: u selu A pitate domorođce kojim jezikom govore, i oni svi odgovaraju »a-ovskim«; nekoliko kilometara dalje, u selu B domorođci za sebe kažu da govore »b-ovskim«. Štoviše, stanovnici obaju sela u stanju su nepogrešivo utvrditi govori li netko a-ovski ili b-ovski, čak i kada istraživač ne vidi u čemu je razlika. Hindski i urdski primjer su dvaju jezika koji se ne razlikuju strukturalno (samo im je kulturni rječnik djelomice različit) niti po kriteriju međusobne razumljivosti. Kada stav govornika prema vlastitom jeziku ne bi bio i te kako relevantna lingvistička pojava, morali bismo hindski i urdski, malajski i indonezijski, pa i hrvatski i srpski, smatrati varijetetima istoga jezika. (Matasović, 2001.: 16.)

Vjerujem da je, i bez daljnjeg ekspliciranja, iz prethodno rečenoga posve jasno koliko je taj kriterij identifikacije govornika zapravo glavni unutrašnji kriterij za govor o dvama različitim jezicima. Druga stvar bi bio izvanjski kriterij kad se političkom odlukom (silom) izvanjski nameće da je u jednome slučaju riječ o jednom jeziku, odnosno u drugom o dvama jezicima itd.

Zaključne misli

Vratimo se još završnom pitanju brojnosti jezika. Polazišna misao je bila kako brojnost jezika zapravo ometa međusobnu komunikaciju i razumijevanje te da bi takva brojnost trebala već po sebi biti nešto loše. To je uostalom sadržano barem donekle i u biblijskoj mitskoj pripovijesti o Kuli babilonskoj. No, tijekom promišljanja pokazalo se kako je jezična raznolikost zapravo kao takva nešto čovjeku posve prirodno, nešto što čovjeku jednostavno treba i to, kako pod vidom vlastite potrebe za identitetskom prepoznatljivosti i pripadnosti nekoj (nekada rođenjem, a nekada vlastitom odlukom određenoj) skupini ili široj kulturnoj zajednici, tako i proširujući

¹⁸ O tomu više vidjeti osobito današnja istraživanja iz područja konceptualne metafore i kognitivne lingvistike uopće.

i omogućujući određene intelektualne (kognitivne) dosege u spoznaji sebe i svijeta u kojemu živi, zbog čega se jezici zapravo neprestano „prirodno“ diferenciraju u zasebne jezike ovisno o potrebama, o identitetskom osjećaju pripadnosti pojedinoj skupini itd.

A glede međusobne komunikacije i međusobnoga razumijevanja svakako treba napomenuti kako je očito da se toliko puta ljudi međusobno ne razumiju i unatoč tomu što govore isti jezik, dok, s druge strane, postoje brojni primjeri kad se ljudi u određenim situacijama izvrsno razumiju, iako govore posve različite jezike.¹⁹

Ovdje se je, dakle, pokazalo kako i sama jezična raznolikost, odnosno brojnost jezika ne mora biti nikakvo prokletstvo, a čak niti uzrok međusobnoga nerazumijevanja jer, kao što se često događa da ljudi koji govore istim jezikom međusobno se uopće ne razumiju, isto tako, ako im je zajednički „duh“, jezik ne će biti zaprjeka u razumijevanju. Jedna takva misao javlja se na posve drugom kraju Biblije, u Novome zavjetu kad apostoli propovijedaju nadahnuti Duhom Svetim, a svatko ih čuje (i razumije) na svojem vlastitom jeziku:

„Svi su bili izvan sebe i divili se govoreći: ‘Gle! Nisu li svi ovi što govore Galilejci? Pa kako to da ih svatko od nas čuje na svojem materinskom jeziku? Parti, Međani, Elamljani, žitelji Mezopotamije, Judeje i Kapadocije, Ponta i Azije, Frigije i Pamfilije, Egipta i krajeva libijskih oko Cirene, pridošlice Rimljani, Židovi i sljedbenici, Krećani i Arapi – svi ih mi čujemo gdje našim jezicima razglašuju veličanstvena djela Božja.’“ (Dj 2,1 – 11)

Prirodna podjela čovječanstva na narode i jezike tada više nije zapreka. Na Duhove nije završena Kula babilonska, nije ponovno vraćen izgubljeni (jezični) raj, nego je komunikacijska zaprjeka nastala višejezičnošću prevladana time da se govore „drugi jezici“. Čovječanstvu ne treba „jedan jedinstveni jezik“ kako bi dijelilo isti duh. Jedan i univerzalni (Sveti) Duh manifestira se u svim pojedinačnim glasovima i duhovima naroda. Duhovi nas uče da oboje ide (može ići) zajedno: jedinstvo i raznolikost ljudskih jezika. (Usp. Trabandt, 2008.: 18.)

Dakle, problem Kule babilonske nije prevladan tako da ponovno svi govore jedan isti jezik, nego da svi slobodno govore *svojim* jezikom, ili da znaju i druge jezike, te se tako u raznolikosti i prihvaćanju međusobno razumiju. To je model zajedništva u kojemu se dopušta da drugi bude to što jest i da ga *u zajedničkome duhu* razumijemo upravo takvoga kakav jest, bez nasilja nad njegovom individualnošću, nad njegovim osjećajem nacionalne ili jezične pripadnosti. Duhovi su snažna slika i poruka s ove strane Biblije kako se može razriješiti problem Kule babilonske i međusobnoga nerazumijevanja, zbližavanja ljudi, ali bez unificiranja i bez nasilja.

¹⁹ O tomu više u već spomenutom članku: Ante Periša, 2016., Uvjeti mogućnosti razumijevanja, Jezik, god. 63., br. 2. – 3., str. 43. – 56. Također: A. Periša, 2010.

Literatura

- Austin, J. L., *Philosophical Papers*, Oxford, 1961., 3. izd. 1979.
- Borsche, Tilman (ur.), *Klassiker der Sprachphilosophie*, München, 1996.
- Eco, Umberto, *U potrazi za savršenim jezikom*, Zagreb, 2004.
- Hajdarević, Dino i Periša, Ante, 2015., *Znanje i gledanje u konceptualnoj metafori*, *Croatica et Slavica Iadertina*, god. 11/2, br. 11., str. 285 – 309.
- Herder, Johann Gottfried, *Rasprava o podrijetlu jezika: vocabula sunt notae rerum*, prev. R. Škunca, Zagreb, Demetra, 2005.
- Humboldt, Wilhelm von, *Schriften zur Sprache*, Reclam (6922), 1995.
- Lakoff, George, *The Contemporary Theory of Metaphor*, u: Ortony, Andrew (ur.), *Metaphor and Thought* (2nd edition), Cambridge, University Press, 1992.
- Lakoff, George i Johnson, Mark, *Metafore koje život znače*, prev. A. Ryznar, Disput, Zagreb, 2015.
- Lee Whorf, Benjamin, *Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie*, prev. P. Krausser, Rowohlt, 1979.
- Matasović, Ranko, *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*, Zagreb, 2005.
- Matasović, Ranko, *Lingvistička povijest Europe*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.
- Matasović, Ranko, *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
- Periša, Ante, 2016., *Uvjeti mogućnosti razumijevanja*, *Jezik*, god. 63., br. 2. – 3., str. 43-56.
- Periša, Ante, *Uvod u filozofiju jezika*, e-izdanje Sveučilišta u Zadru, http://www.unizd.hr/Portals/41/Uvod_u_filozofiju_jezika.pdf?ver=2016-10-12-134025-980
- Periša, A., *Zur Kommunikation im Pluralismus der mitteleuropäischen Lebensformen*, u: Flatscher, Mathias i dr. (ur.), *Zur Relevanz mitteleuropäischer Identität*, Peter Lang, Frankfurt a. M., 2010., str. 99. – 108.
- Sapir, Edward, *Jezik. Uvod u istraživanje govora*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.
- Schulte, Joachim (ur.), *Philosophie und Sprache*, Reclam (9563), Stuttgart, 1994.
- Trabant, Jürgen, *Was ist Sprache*, München, 2008.
- Wunderlich, Dieter, *Was verlieren wir, wenn Sprachen sterben?* Dostupno na: <http://www.studgen.uni-mainz.de/manuskripte/wunderlich.pdf> (23. veljače 2015.), 2002.
- Zovko, Jure, *Platon i filozofijska hermeneutika*, Zagreb, 1992.

Sažetak

Ante Periša, Filozofski fakultet, Zadar
UDK 81:1, pregledni rad
primljen 9. srpnja 2017., prihvaćen za tisak 15. rujna 2017.

Spirits and the Tower of Babel
Language Diversity and Mutual Understanding

Starting from the initial (topical) issue of language diversity and criteria for demarcation of particular languages, this paper analyzes the essence of language, i.e. the essential func-

tion of language. On the one hand, the analysis deals with the communicational function of language, which is generally recognized as its fundamental function; on the other hand, however, language is analyzed as a means of social identification, i.e. as a cohesion factor in the foundation and preservation of identity („identitätsstiftende Funktion“). The paper provides arguments that this function is on, more or less, the same level of importance as the communicational function with which it is mostly inseparably connected. Only when both these functions are regarded as equally important, it is possible to understand the logic of differentiation of languages, of language diversity in the world, and of drawing boundaries between languages, even where perfunctory observers may see these languages as identical or only insignificantly distinct.

NAGLASNO USAVRŠAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA VII.

U susret hrvatskomu pravogovoru

Stjepan Vukušić

(Nastavak iz prošloga broja)

Već je otkrivena i već u priručnicima potvrđena zapadna novoštokavština kao sustav.

U Atlasu filozofije pod natuknicom Georg Wilhelm Friedrich Hegel piše:

„Sustav je manje izvana dodana forma nego nutarnje usmjerenje na cjelinu. Hegel u njemu vidi jedini mogući oblik predstavljanja Istinitog u znanosti.“

Tu autor citira i samoga Hegela:

„Da je ono istinsko samo kao sustav zbiljsko ..., izraženo je u predodžbi koja ono apsolutno izriče kao duh... Zbiljski je jedino ono duhovno, ... ono je po sebi i za sebe.“

Po sebi kao zbilja, a za sebe je kao mišljenje i osmišljena zbilja.

To „nutarnje usmjerenje“ na sustavnu cjelinu očituje se i u jeziku kao duhovnome djelu. A jezik je i sustav sustavā, pa je na svim njegovim razinama „nutarnje usmjerenje na cjelinu“. I na cjelinu cjelinā, tj. na sav jezik. U takav jezik stane i zbilja i mišljenje kao duh.

Evo i preslike 129. stranice iz Knjige prve Velike hrvatske gramatike.¹⁵

¹⁵ Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, 2007., Nakladni zavod Globus, Zagreb